

ЕКСПЕРТНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Проблема збереження культурних цінностей залишається досі актуальною. У цьому контексті ця стаття є однією з небагатьох спроб окреслити напрями розвитку експертної діяльності на сучасному етапі. Експертна діяльність – це цілісна система, що охоплює Міжнародно-правові акти про захист культурних надбань, процеси міграції творів мистецтва, підготовка кваліфікованих фахівців.

Ключові слова: культурні цінності, Державна служба контролю, експертиза, “неруйнівні” методи діагностики.

На сучасному етапі розвитку мистецької освіти, науки актуальним залишається дослідження проблеми збереження національних надбань. Важливим фактором у цьому напрямі є висвітлення багатогранного спектра експертної діяльності, зокрема забезпечення виконання міжнародних конвенцій, угод та договорів із питань переміщення предметів давнини. Практичний досвід у цій сфері привертає увагу до недостатнього висвітлення в мистецтвознавчих працях, засобах масової інформації, діяльності сучасних фахівців. Дефіцит такої інформації призводить, насамперед, до обмежень у системі освіти. З огляду на дану проблематику значну увагу необхідно приділити висвітленню напрацьованих міжнародних документів, спрямованих на збереження творів мистецтва, аналізу проблем формування сучасного ринку антикваріату, виявленню структури експертної діяльності, пов'язаної з оцінкою й класифікацією культурних цінностей.

Проблемами становлення та розвитку експертної діяльності плідно займаються В.В.Індутний, С.М.Шкляр, Е.В.Чернявська (науковці Державного гемологічного центру України), Л.М.Черкаський. Цінним джерелом для фахівців, що займаються експертизою творів мистецтва, є підручник О.Л.Калашникова “Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей”.

До низки завдань насамперед слід віднести узагальнення інформативних даних щодо Міжнародних правових актів про захист культурних цінностей у випадках збройних конфліктів, підписаних у Гаазі 1899, 1907 та 1954 роках, Конвенції ЮНЕСКО (Париж, 1970 р.), нормативно-правових актів СНД (Мінськ, 1992 р. і Москва, 2001 р.). Конвенції закріплюють права на культурну спадщину в суспільному аспекті, що підтверджує повагу прав спільноти на предмети культури, які входять до складу національних надбань. Вивчаючи та аналізуючи дану проблематику, варто звернути увагу на те, що перша Міжнародна конвенція про реституцію культурних цінностей, утрачених у часи війни, відбулась у 1815 та 1863 рр., яка заклала основи всіх подальших домовленостей. Гагська конвенція 1907 р. зафіксувала перші Міжнародні акти, спрямовані на заборону руйнації пам'яток культури та їх конфіскації під час збройних конфліктів. Керуючись попередніми домовленостями 1899, 1907 та 1935 рр., Гагська Конвенція 1954 р. мала за мету запровадження ефективних засобів збереження культурних цінностей у мирний час.

14 листопада 1970 р. у Парижі на 16-й сесії Генеральної конференції ООН із питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) була прийнята Конвенція ЮНЕСКО “Про заходи, спрямовані на заборону незаконного ввезення, вивезення та передачі права власності на культурні цінності”. Відповідно до прийнятих рішень Конвенції, її учасники зобов'язані були створювати на території своїх країн національні служби зі збереження культурних надбань.

За роки незалежності Українська держава здійснила комплекс заходів, спрямованих на виконання принципів, закладених у попередніх Конвенціях, розробила базові закони про збереження культурної спадщини. Створена Державна служба контролю за переміщенням культурних цінностей через кордон України.

Виходячи із цього, можна визначити, що у ХХ ст. були закладені основи подальшого розвитку Міжнародних процесів, пов'язаних зі збереженням національних культурних надбань, і почали функціонувати відповідні національні служби.

Починаючи з 1991 р., українська культура стала відкритою для світового ринку. Відкриття кордонів призвело до масштабного переміщення предметів старовини, насамперед у Західну

Європу. Суттєве “вимивання” або експорт предметів мистецтва продовжувалося приблизно до 2001 р. Зрушення в соціальній сфері за останні роки позначилися на зміні руху предметів колекціонування. У сучасних умовах виявилось перспективним повернення культурних цінностей та формування конкурентоспроможного вітчизняного ринку старовини.

Кардинальною проблемою подальшого функціонування ринку антикваріату є забезпечення нормативно-правової бази, регулюючої відносини учасників ринку та формування інститутів незалежних експертів.

Проблема підготовки кваліфікованих фахівців з експертної діяльності в умовах динамічного розвитку ринку вимагає поєднання поглиблених знань у галузі історії культури, уміння отримати й проаналізувати новітню інформацію, володіти на практиці всіма існуючими методами ідентифікації, атрибуції та оцінки творів мистецтва.

Безперечно, головним залишається знання нормативно-правової бази. Керуючими документами для експертів є: Закони України “Основи законодавства України про культуру” 1992 р., “Про музеї та музейну справу” 1995 р., “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей” 1999 р., “Про охорону культурної спадщини” 2000 р., “Про бібліотеки та бібліотечну справу” 2000 р., “Про наукову та науково-технічну експертизу”.

“Експертиза – це завжди індивідуальна й суб’єктивна думка експерта, але вона має сенс тоді, якщо вона уніфікована й повністю зрозуміла через спосіб її отримання” [8, с.9]. Суб’єктивізм – основний фактор експертної діяльності, головна проблема. Результати цієї діяльності неможливо перевірити. Використання різних засобів або підходів в оцінці культурних цінностей дає неоднозначні результати. Відсутні чітко визначені критерії оцінки творів мистецтва, які б дозволили всім експертам користуватися ними на практиці.

На сьогоднішній день користуються методиками Міністерства культури СРСР (1983 р.), В.Д.Соловйова (1996 р.) та Державного гемологічного центру України (2003 р.).

При визначенні вартості творів мистецтва методикою Міністерства культури СРСР 10 березня 1983 р. ураховуються такі характерні ознаки: час створення пам’ятки, художня якість, наявність чи відсутність авторського підпису, виконавська техніка, розміри, якість матеріалів (використання дорогоцінних чи напівдорогоцінних каменів, цінних порід деревини та інше), особливу художню, або історичну унікальність творів, а також стан збереження.

В окремих випадках вартість ікони, виконаної олією і з рисами бароко, ампіру або іншими високохудожніми якість, може зростати. Впливають на оцінку сюжету твору (особливості композиції), складність письма, наприклад, багатофігурні ікони на 30–50% дорожчі за ікони з однофігурним зображенням. Вартість залежить також від розмірів ікони.

При оцінці предметів зі срібла та золота потрібно враховувати вартість художнього твору й вартість дорогоцінного металу (вага).

Цінність книги визначається ступенем давності, станом збереженості, змістом, обсягом, використанням декоративних оздоблень (мініатюр, гравюр, орнаментів), якості самого письма (для рукописів), наявністю записів, що вказують на час і місце створення, наявністю автографів відомих діячів.

Відправними критеріями рукописів та релігійних книг рекомендуються найменш цінні в історико-культурному плані групи книг задовільної збереженості з вихідними даними: без урахування вартості палітурки, в І^о (формат сторінки 24 x 15 см і більше, товщиною біля 250 – 500 сторінок), без історичних записів та прикрас. Книги призначені для читання поза богослужбовим колом – прологи, книги Старого та Нового Заповітів, збірки історичного, юридичного, природно-наукового змісту, урахуовуючи їх історико-культурне та літературне значення, вартість може збільшуватися на 50–100%.

Методика В.Д.Соловйова запропонована в 1996 р. для визначення вартості творів живопису. Усі математичні маніпуляції розраховані на чіткому знанні розмірів твору, середньої вартості робіт цього художника та низки коефіцієнтів, що визначаються за допомогою книги автора “Определитель стоимости живописи” (Quick price’96).

Методику В.Д.Соловйова широко використовують колекціонери, некваліфіковані люди для визначення вартості картин за обов’язкової наявності автора книги й додаткових матеріалів до неї.

Методика Державного гемологічного центру України розроблена групою таких дослідників: С.М.Шкляр, Е.В.Чернявська, К.В.Татарінцева, М.В.Сибирякова на чолі з професором В.В.Індутним. За основу методу взято “Загальну класифікацію пам’яток за їх соціокультурною значимістю”.

Однією з важливих проблем для експертів, колекціонерів, дилерів залишається фальсифікація творів мистецтва. Розвиток технічного прогресу дав можливість імітувати складні технології виготовлення старовинних пам’яток. У результаті значно ускладнюється процедура атрибуції предметів мистецтва та технології експертизи.

Основними залишаються методи “неруйнівної” діагностики творів мистецтва:

– Попередній візуальний аналіз із використанням оптичних засобів (лупи, біноклярної системи, мікроскопа) – найбільш доступний і розповсюджений метод діагностики. Уперше почав використовуватися в кінці XVIII ст., коли французький фізик Ж.Шарль за допомогою так званого “мегаскопа” збільшував зображення предметів.

– Оптико-фотографічні дослідження. На сучасному етапі поширилася практика використання цифрових камер із комп’ютерною обробкою інформації. У разі потреби проводять фотозйомку важливих ділянок. Для цього використовують широкоформатні фотоапарати й виготовляють фотознімки збільшених розмірів (13x18 або 18x24).

– Дослідження в невідомих сферах, до яких відносять дослідження в ультрафіолетових випромінюваннях, радіаційних, інфрачервоних, рентгенівських променях, також ультразвукові методи.

Дослідження в ультрафіолетових випромінюваннях. В основу цього методу покладене використання енергії світла, точніше світіння матеріалів після впливу фільтрованих ультрафіолетових променів. Цей метод широко використовується в сучасній науці. Технічний прилад, яким користуються під час дослідження – це спеціальна газорозрядна лампа (як правило, ртутні лампи). Дослідження творів мистецтва в ультрафіолетових променях дозволяють проникнути під верхні шари ґрунтів, лаків, фарб та визначити ступінь їх збереження.

За допомогою інфрачервоних променів можна виявити підписи та надписи, які із часом зникли, особливості тонування творів, наявність реставраційних робіт, а також особливості фактури творів живопису.

З 30-х років ХХ ст. використовуються широкі можливості рентгенівських променів. На рентгенівські знімки потрапляє тіньове зображення об’єкта, його скелет чи основа. Цей метод є джерелом інформації про технологічні особливості створення пам’яток, наявність підробок чи переробок.

Дослідження за допомогою перерахованих методів дозволяє визначити технологічні особливості стародавніх пам’яток, якісні й кількісні характеристики матеріалів, визначити внутрішні дефекти, перетворення, покриття виробів.

Важливе місце під час дослідження творів мистецтва відводиться візуальній експертизі. Головними вимогами візуального огляду є фіксація основних особливостей та прикмет предметів, характерних ознак культурних цінностей. Для полегшення роботи експертами розроблені спеціальні форми опису культурних цінностей.

У колі тематики публікації важливо зазначити, що під час атрибуції творів мистецтва треба звертати увагу на спрямованість світового й вітчизняного ринків творів мистецтва. Наприклад, французька статистика минулого 2006 року констатує стрімкий прорив на антикварні ринки Європи східних конкурентів (Сінгапура, Гонконгу, Москви). Декілька сезонів домінуючими на всіх аукціонах залишаються твори китайських митців, на другому місці – індійських, на третьому – російських.

Отже, зрозуміло, що наші спостереження не дають рецептів вирішення усіх проблем, проте вони можуть допомогти виявити напрям їх розвитку. Дана стаття не охоплює коло питань, пов’язаних із художньою, жанровою, тематичною та іншими проблемами функціонування ринку культурних цінностей, що може стати предметом подальших досліджень.

1. Анисимов А. Хроника грабежей // Антиквар. – 2007. – №3. – С.76–78.

2. Експертиза народних музичних інструментів: Програма курсу / Укл. Л.М.Черкаський, Н.Д.Белявіна. – К.: ДАКККіМ, 2003. – 20 с.

3. Експертиза творів мистецтва: Програма курсу / Укл. Н.Д.Белявіна. – К.: ДАКККиМ, 2002. – 22 с.
4. Збірник нормативно-правових актів з питань вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей / Методичний посібник. – К.: АРТЛІТ, 2006. – 320 с.
5. Каталог аукціон Корнерс №2: український та російський живопис XIX–XX ст. – К.: Аукціонний дім Корнерс №2. – 16.03.2007.
6. Індутним В.В., Шкляр С.М., Чернявська Е.В. та ін. Методика класифікації і визначення прогнозованої вартості культурних цінностей. – К.: Друкарня Державного гемологічного центру України, 2003. – 50 с.
7. Калашникова О.Л. Основи мистецтвознавчої експертизи та вартісної оцінки культурних цінностей: Підручник. – К.: Знання, 2006. – 479 с.; 48 с. іл.
8. Комский Л. Перспективы украинского рынка антиквариата // Антиквар. – 2007. – №3. – С.12–13.
9. Лазарева А. Франция: тенденции года // Антиквар. – 2007. – №3. – С.56–57.
10. Оценка произведений изобразительного и декоративно-прикладного искусства культурного назначения: Методические рекомендации. – М., 1983. – 13 с.
11. Українська культура: історія і сучасність. – Львів, 1994. – 277 с.

The problem of preservation of cultural values is still actual. In this aspect this article is the first attempt the basic directions of development of examination at the modern stage. Expert activity is whole system that unites the international-legal certificates on protection cultural valuables, processes of migration of works of art, preparation qualification workers.

Key words: *cultural valuables, public service of the control, examination, "not Destructive" methods of diagnostics.*